

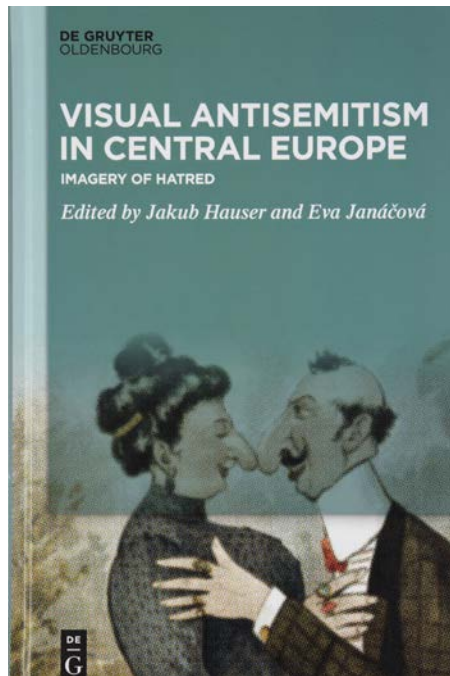
Nenávist vyjádřená obrazem

Kniha vychází zároveň v anglické verzi v akademickém nakladatelství De Gruyter Oldenbourg

Nad objevenou knihou **OBRAZY NENÁVISTI**, která nese podtitul *Vizuální projevy antisemitismu ve střední Evropě* – a také jasně dokládá dlouhou tradici protižidovských a antisemitských výtvarných projevů v daném regionu, jsme se sešli s jejími editory, Evou Janáčkovou a Jakubem Hauserem. Knihu, na níž se podílelo dalších devět autorů, vydal Ústav dějin umění AV ČR a necelých tři sta stran slibuje nejedno překvapení, ne vždy ovšem příjemné. Na četných obrázcích vidíme neuvěřitelně zkreslenou, až do obludnosti zkarikovanou podobu židovských postav a jejich aktivit...

Protižidovské projevy mají v křesťanské Evropě bohužel dlouhou tradici. Od kdy se můžeme setkat s jejich vizuálním ztvárněním?

Eva Janáčková: Protižidovské motivy se poprvé objevily na poli vizuality již v raném středověku. Později, tedy ve 12. a 13. století, se s nimi setkáváme poměrně často především v oblasti dnešní Francie a Německa. V českých zemích se ve větší míře vyskytly až v poslední čtvrtině 13. století: jako příklad uvedme gryfa, čili bájné zvíře se lvím tělem, křídly a lidskou hlavou – a zde i s výrazně zakřiveným nosem a typickým židovským kloboukem, který je vyveden na fresce datované přibližně do roku 1290. Najdeme ji v bývalé spodní kapli Domu U Kamenného zvonu v Praze na Staroměstském náměstí. Vždycky, když jdeme se studenty na nějakou výstavu do Galerie hlavního města Prahy, která zde má pobočku, se tam zastavíme a nahlas přemýšlíme nad hlubokými kořeny protižidovské nenávisti...

A podivný motiv tzv. Judensau, ten patří také k nejstarším projevům antijudaismu?

Eva Janáčková: Ano, tzv. židovská prasnice čili německy *Judensau* patří k nejužšímu protijidovským zobrazením ve středověku vůbec. Motiv Židů, kteří sají mléko prasnice, nebo později na ní dokonce jezdí, našel uplatnění především v drobné plastice, nejčastěji se s ním setkáme na konzolách v kostelech a kaplích. V Čechách je nejstarší klenební konzole s tímto výjevem datovaná do let 1270–1280 a najdeme ji v kostele sv. Bartoloměje v Kolíně nad Labem. Většina těchto

plastik byla původně polychromovaná, pozůstatky barev se našly třeba na konzoli židovské prasnice v hradní kapli sv. Vavřince v Lipnici nad Sázavou datované asi do roku 1350. Metamorfózu tohoto motivu najdeme pak na kazetovém stropu z roku 1561 v tanečním sálu na zámku v Telči. Řezbářsky pozoruhodný strop vytvořený již pod vlivem renesance představuje vedle četných mytologických námětů také reliéfně provedenou postavu muže se žlutým kroužkem na kabátě, což bylo v té době předepsané označení Židů. Vousatý muž v dobovém luxusním oděvu sedí na prasnici a drží ji za oháňku. Vysvětlující německý text ho identifikuje jako Žida Veitla, prubíře drahých kamenů.

Podobných protižidovských, později i antisemitských motivů najdeme na území českých zemí řadu, obrazového materiálu jsme skutečně nasbírali více než dost. Někdy mám pocit, že by bylo na čase vytvořit obrazového průvodce po těchto vizuálních antijudaikách a antisemitikách. Hrozí zde však zneužití a vzhledem k latentnímu antisemitismu, který je u nás pořád silně zakořeněn, a samozřejmě i explicitním antisemitsky motivovaným útokům, jejichž počet kontinuálně roste, bychom museli promyslet především formu, jak průvodce zpracovat a nabídnout čtenářům.

Unikaly vizuální verze antisemitismu pozornosti policie snáze než verbální? A jak to bylo s postojem obyvatel k těmto projevům?

Eva Janáčková: Pokud srovnáme kupříkladu úřady zabavený materiál v českých či německy psaných novinách na přelomu 19. a 20. století, tak jednoznačně převažovala cenzura antisemitsky laděných textů. Černých ploch přetisknutých přes antisemitskou karikaturu nebo bílých prázdných ploch jsem u nás viděla daleko méně než cenzory vypuštěných či začerněných textů, ty jednoznačně převažují. Zajímavé je, že cenzuře nešlo v těchto případech ani tak o potlačení antisemitismu, jako spíše o konfiskaci protistátních projevů, které urážely panovníka, monarchii a údajně ohrožovaly jejich suverenitu.

Pokud se ptáte na postoj majoritního obyvatelstva k antisemitismu, tak jako příklad můžu zmínit široce rozšířený lázeňský antisemitismus především v západočeských lázních v druhé polovině 19. a první polovině 20. století. V tisícirových nákladech se zde tiskly a hlavně prodávaly obrazové pohlednice, které zdůrazňovaly nejrůznější protižidovské stereotypy: karikovanou fyziognomií

Klenební konzole zobrazuje „Židovskou prasnici“.
Hradní kaple sv. Vavřince, Lipnice nad Sázavou,
kolem roku 1350

to začínalo a explicitně antisemitskými scénami to vrcholilo. Návštěvníci lázní tyto pohlednice ve velkém posílali svým rodinám a přátelům doma i v cizině. Jsme tedy svědky latentní formy antisemitismu, která zde byla tiše snášena a bohužel i tolerována.

Jakub Hauser: Domnívám se, že otázky obecného postoje obyvatelstva v jakémkoli období lze jen velice obtížně zobecnit a je také prakticky nemožné je rekonstruovat. I pro období největšího rozmachu domácího moderního antisemitismu, zejména na konci 19. století a dobu konce první světové války, máme sice k dispozici dobová periodika, plakáty, svědectví o událostech apod., ale vypovídají opravdu o převažujícím společenském postoji? Do jisté míry snad ano, ale při obecnějších soudech je třeba být maximálně opatrný. Každopádně lze například s jistotou tvrdit, že na konci 19. století se v českojazyčném prostředí stal antisemitismus úplným mainstreamem pro větší část politického spektra – snad s výjimkou sociální demokracie.

Kriminální aféra známá jako hilsneriáda proběhla ještě za Rakouska-Uherska. Podobná „událost“ byla už předtím zaznamenána v maďarské obci Tiszaeszlár. Vizually se k nim antisemité ještě dlouho vraceli, i když se žádná rituální vražda neprokázala – ono to nebylo trestné? Šlo přece minimálně o pomluvu.

Jakub Hauser: Jak známo, proces s Leopoldem Hilsnerem dopadl v jeho neprospěch a trest smrti mu byl císařskou milostí „pouze“ zmírněn na doživotí. Ačkoli byl v roce 1918 propuštěn na svobodu, rehabilitován nebyl nikdy. Propírán byl v dobové humoristice nejen samotný Hilsner, ale samozřejmě i Masaryk, který usiloval o revizi procesu. Na všech těch kresbách například v mladočeských *Šípech*, jež ho zachycují jako pochybného profesora placeného Židy za to, aby se pokusil o Hilsnerovo očistění, zjevně neshledala dobová tisková cenzura nic závadného.

Jsou výrazné obsahové rozdíly mezi slovními a na druhé straně výtvarnými projevy antisemitismu? Přeci jen verbální projev je otázkou několika vteřin, vizuální zůstává na očích na dlouho. Dá se říct, které z nich jsou nebezpečnější?

Eva Janáčková: Všechny projevy antisemitismu jsou stejně závažné a nebezpečné a je potřeba se proti nim jasně vymezit. My se primárně soustředíme na výzkum vizuálních projevů antijudaismu a antisemitismu, zajímá nás tedy jak kresba, grafika, malba,

Foto: UDU AV ČR © Petr Zihke

plastika, tedy oblasti tzv. vysokého umění, tak i užité umění, pohlednice, plakáty, letáky, novinové karikatury a podobně. Ve zkratce řečeno nás úplně stejně zajímá jak antisemitská ilustrace Mikoláše Alše či Františka Kupky, tak protižidovský leták z revolučního roku 1848 nebo současná antisemitská počítačová grafika, která třeba dehonestuje postavu Žida na prostějovském hřbitově. Tahle současná virtuální antisemitika mě osobně rozčilují a hodně urážejí. Jasně totiž ukazují, že v našem soudnictví existují velké právní skuliny, protože tvůrci těchto kreseb jsou jen obtížně postižitelní. Obecně však lze říct, že téma vizuality bylo a neustále je ve vztahu k antisemitismu hodně podceňované a síla obrazu bagatelizována. Náš badatelský tým se proto snaží tento nedostatek vědomě napravit a splatit tak jistý dluh, který v různých rovinách pociťujeme.

Jakub Hauser: Pro mě je vizuální antisemitismus nebezpečný právě určitou nepostižitelností. Na rozdíl od verbálních výpadů může být například záměr kreslíře

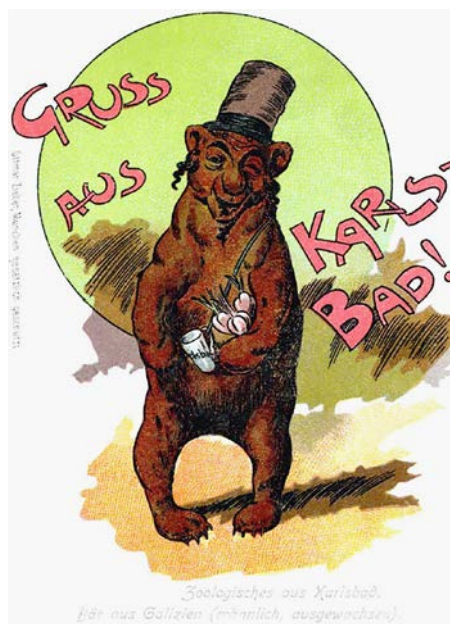

Foto: Richard Švandrlík

„Zoologická z Karlových Varů. Medvěd z Haliče.“
Pohlednice z Karlových Varů, kolem roku 1900.
Sbírka Richarda Švandrlíka, Norimberk

protižidovského vtipu sice na první pohled zřejmý, ale jeho antisemitská povaha spočívá ve stereotypizaci, která má za sebou vždy dlouhý vývoj – a ten probíhá jako komunikace mezi tvůrci a diváky takových výjevů. Když například vidíte kresbu tlustého, elegantně oděného muže s velkým zakřiveným nosem a pytlí peněz, je to právě až určitý širší kontext, který potřebujete znát, abyste rozklíčovali antisemitskou povahu kresby. A to právě proto, že podobné stereotypizované výjevy nemají žádnou souvislost s realitou, jde naopak jen o soubory postupně konstruovaných obrazových předsudků.

U nás se od 20. let do konce 30. let projevval slovní antisemitismus a antijudaismus zvýšenou měrou – stoupaly stejnou měrou i výtvarné projevy nenávisti? Nebylo to proto, že občané v mladém státě cítili zvýšenou potřebu nacionalismu, který byl jistou obranou proti tlakům zejména ze strany Německa?

Jakub Hauser: Nedá se říct, že by po 20. a 30. léta docházelo ke kontinuálnímu nárůstu protižidovských resentimentů. V meziválečném Československu byla z tohoto pohledu jednoznačně nejhorší první poválečná léta, což bylo spojené zejména s představou, že Židé byli loajálnější k rakousko-uherskému soustátí než k mladé republice, ale ještě spíše se strachem z bolševismu, doprovázeným konstrukcí, že sovětská diktatura je ve skutečnosti vládou internacionálních Židů.

Měly větší úspěch nenávistné výtvarné projevy u nižších sociálních vrstev, anebo u středních či dokonce u intelektuálů? Některé kresby či „vtipy“ jsou poměrně sofistikované...

Jakub Hauser: Nabízí se samozřejmě představa, že antisemitismus pramenil z lidových předsudků a týkal se dejme tomu spíše nevzdělaného venkovského obyvatelstva. Tak tomu ale rozhodně nebylo. Hovoříme-li o období 19. století a první republiky, antisemitskou propagandu šířili představitelé církve, prakticky všech konzervativních a pravicových politických stran, vizuální antisemitismus plnil stránky řady především konformních, středových a pravicových periodik, která cílila na středostavovské, reakční čtenářstvo. A nevyhnul se samozřejmě ani řadě předních intelektuálů. Poměrně známé jsou třeba z dnešního pohledu dost radikální názory historika Josefa Pekaře, při pohledu na výtvarná díla Josefa Váchala si zase nedokážu odmyslet jeho velmi tvrdě antisemitský spis *Kázání proti hříchu špěšnosti*.

Zdá se, že masarykovské Československo dokázalo s antisemitismem docela účinně bojovat. Jak si vysvětlit jeho obrovský nárůst za okupace?

Jakub Hauser: Spíše bych řekl, že antisemitismus nebyl po převážnou část dějin meziválečného Československa na pořadu dne. Od stabilizace nového státu začátkem 20. let,

kdy už ani hypoteticky nehrozil převrat v duchu Maďarské republiky rad z roku 1919, až do vystupňování německého ohrožení a jeho vyústění v mnichovský diktát, neměl antisemitismus šanci rezonovat ve společnosti takovým způsobem. Na druhou stranu ani v této době antisemitismus nikam zcela nezmizel a za okupace dostaly prostor živly, které byly do té doby sice aktivní, ale nepříliš viditelné. Například Karel Rélink, který zastával silně antisemitské pozice dlouhodobě, se právě za protektorátu dočkal „docenění“, tj. uznání nacistických pohlavárů.

Ve které středoevropské zemi byly antisemitské či antijudaistické projevy nejvýraznější, mají nejdelší tradici?

Eva Janáčková: Problém samozřejmě je, jak definujeme střední Evropu. Pokud použijeme trochu odlehčenou definici Václava Cílka, který omezuje střední Evropu na země, kde se pečce štrůdl, mimochodem tolik oblíbený v aškenázské tradici, tak se domnívám, že nejvíce protizidovských a následně antisemitských projevů najdeme v německojazyčné oblasti. Zmiňovala jsem už období 12. a 13. století v souvislosti s protizidovskými náměty, motiv *Judensau* nevyjímaje, který ve svých nejrůznějších podobách znovu ožil v nacistickém Německu. A současnou neblahou situací v Německu nemusím snad ani zmiňovat – demonstrace proti Státu Izrael, na kterých zaznívají antisemitská hesla, pálení izraelské vlajky, útoky na synagogy...

Jakub Hauser: Řekl bych, že většinová německá společnost je naštěstí vzhledem k historii vůči antisemitismu poměrně rezistentní a tyto projevy se týkají okrajových vrstev společnosti. Možná bych větší nebezpečí viděl v oficiálních strukturách zemí s cíleně dekonstruovanou demokracií, jako je Polsko a Maďarsko, které dávají antisemitským náladám větší prostor. Není snad Orbánovo tažení proti Georgeovi Sorosovi ve skutečnosti vzedmutím antisemitských představ o židovském spiknutí a zločinných neziskovkách jako nástrojích mezinárodních Židů, kteří ohrožují tradiční křesťanské a národní hodnoty?

„Názorné“
komunistické
vyučování.

Učitel: Pověz mi, Nathane, když bys měl dvanáct buržo a šest ti jich přišlo z vězení, kolik by to bylo?
Nathan: To by bylo osmnáct buržo.
Učitel: A kolik by ti jich zbylo, kdybys dal z nich sedm oběsit?
Nathan: Žádný, protože bych je dal všechny oběsit!
Učitel: Výborně! Z tebe jednou něco bude!

Karel Vitek, „Názorné“ komunistické vyučování, *Humoristické listy* LXV, 1922, č. 40, s. 475

Foto: Jakub Hauser

A jak je to dnes, kdy se objevují spíše antiizraelské postoje. Jde o pokračování tradičního antisemitského myšlení, nebo je to samostatná kapitola otevřená až po roce 1948?

Eva Janáčková: Domnívám se, že u nás vedle sebe pořád koexistují dva základní proudy: moderní rasový antisemitismus, který známe již z 19. století, a antisionismus, některými autory označovaný jako tzv. nový antisemitismus, jenž zpochybňuje nárok Státu Izrael na existenci, srovnává izraelskou politiku s nacistickou, nebo činí všechny Židy na světě zodpovědné za politiku Izraele. Mezi propagátory obou proudů najdeme přívržence politické levice i pravice, dávno už tedy neplatí, že pouze ultrapravice generuje antisemitismus. Když se podíváme na vizuální projevy současného antisemitismu v Čechách a na Moravě, najdeme širokou škálu zobrazení. Některá se zarytě drží klasického antisemitismu a jen recyklují obrazová témata známá již z druhé poloviny 19. století, jiná urážlivě tematizují Stát Izrael a spadají tedy pod tzv. nový antisemitismus.

Jakub Hauser: Je mimořádně smutné, když se v kritice Izraele objevují tradiční antisemitská schémata, na druhou stranu je také nešťastné odsuzovat jakoukoli kritiku izraelské politiky coby projev antisemitismu a používat obvinění z antisemitismu pro

delegitimizaci kritiků Netanjahuovy politiky. Je ale pravda, že politické tendence, které v řadě evropských zemí hrají na nacionalistickou, protiuprchlickou notu a kladou důraz na konzervativní hodnoty, k větší toleranci a otevřené společnosti rozhodně nepřispívají.

Vaše kniha je v českém i středoevropském prostředí unikátní. Jaké místo zaujímá v kontextu celoevropském či světovém?

Eva Janáčková: Děkujeme za kompliment. Snažili jsme se přijít s něčím novým, s něčím, co nás pálí, s něčím, kde cítíme náš osobní dluh. Výzkum vizuálního antisemitismu není na začátku pouze u nás, ale v celé Evropě. Je to poměrně novátorské téma, které si jistě zaslouží pozornost. Na podzim chystáme výstavu, která se bude věnovat vizuálním projevům antijudaismu a antisemitismu v českých zemích, a to od středověku až po současnost. Vernisáž je naplánovaná hned po vysokých svátcích na 30. září, ráda bych proto čtenáře Maskilu pozvala do Oblastní galerie Liberec, kde bude přehlídka k vidění až do začátku ledna 2022. K výstavě vyjde také rozsáhlý katalog.

PTAL SE **LUBOR FALTEISEK**
Foto ÚDU AV ČR © Petr Zinke

Eva Janáčková (1981), historička umění působící na Ústavu dějin umění Akademie věd ČR, se zaměřuje na výzkum židovského umění 19. a 20. století, na výtvarné projevy sionismu v českých zemích a tvorbu izraelských umělců českého původu. Dlouhodobě se zabývá fenoménem vizuálních projevů antisemitismu a je hlavní řešitelkou grantového projektu *Obraz nepřítel. Vizuální projevy antisemitismu v českých zemích od středověku po současnost* programu NAKI II. Působí zároveň jako lektorka na Karlově univerzitě v Praze.

Jakub Hauser (1983) pracoval ve fotoarchivu Židovského muzea v Praze a v současnosti je kurátorem uměleckých sbírek Památníku národního písemnictví. Dlouhodobě se zabývá tématem výtvarné emigrace z porevolučního Ruska. Je editorem knihy *Zkušenost exilu* (Praha, 2017) a autorem monografie *Sans retour. Výtvarníci ruské emigrace v meziválečné Praze* (2020), za níž získal cenu Josefa Krásky určenou pro mladé historiky umění.